

"İZ" ROMANINDA ÖRF ÂDET VE GELENEKLERLE İLGİLİ UNSURLAR ÜZERİNE*

On the Folkloric Elements of the Novel "İz"

Alimcan İNAYET*

Özet

"İz" romanı çağdaş Uygur edebiyatının en başarılı eserlerinden birisidir. Bu roman 20. Yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'ın Kumul bölgesinde meydana gelen çiftçi ayaklanmasını anlatır. Romanda anlatılan kahramanların bir kısmı gerçek tarihi şahısların isimlerini taşır. Roman dil ve anlatım yönünde de çok başarılıdır. Bütün bunların yanı sıra bizim dikkatimizi çeken nokta, romanda kullanılan folklorik unsurların yoğunluğudur. Romanda halk kültürü, halk edebiyatı, halk inanışları, örf-âdetlerle ilgili çok sayıda unsur söz konusudur. Bize göre, romanın başarısında bu unsurların da önemli payı vardır. Bu makalede romandan tespit ettiğimiz folklorik unsurlar değerlendirilecek ve tahlil edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Roman, İz, Ötkür, Uygur, Folklorik Unsur.

Abstract

"İz" (Trace) is one of the most successful novels of contemporary works of Uyghur literature. This novel explains the farmers uprising which were occurred in Kumul, a zone of East Turkestan, at the begining of twentieth century. Some of the heroes described in the novel bears the names of the real historical people. The metioned novel is also very successful in terms of language and expression. Besides all of these, the point which draws our attention is the density of the folkloric elements used in this novel. There are many elements related the folk culture, folk literature, folk beliefs and customs in it. According to us, these elements have a significant share in the success of this novel. In this article, it will be assessed and analyzed the folkloric elements which we determined from the mentioned novel.

Keywords: Novel, İz (trace), Otkur, Uyghur, Folkloric Element.

Giriş

Abdurahim Ötkür çağdaş Uygur edebiyatının en büyük temsilcilerinden birisidir. 1923 yılında Doğu Türkistan'ın Kumul şehrinde tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1934 yılında Aksu'daki bir ilkokula kaydolun Ötkür 1936 yılında Urumçi'ye okumaya gönderilir. Abdurahim Ötkür Urumçi'deki tahsil hayatı sırasında Rus edebiyatından Puşkin, Lermentov ve Tolstoy'ın; Orta Asya Türk edebiyatından Abdullah Tukay, Ömür Muhammedi gibi yazarların eserleriyle tanışmıştır. Bu dönemde Urumçi'de Çin komünistlerinin yoğun propagandası söz konusu olmuş, genç Ötkür de Lütfullah Mutalif gibi bu yoğun komünist propagandasının etkisine maruz kalmıştır. Abdurahim

* Bu makale 18 Aralık 2015'te Gazi Üniversitesi tarafından düzenlenen "Abdurehim Ötkür'ün Ölümünün 20. Yılı ve Mirsultan Osmanov'un Doğumunun 85. Yılı Münasebetiyle Uluslararası Uygur Araştırmaları Konferansı"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir-TÜRKİYE, E-posta: alim1962@hotmail.com.

Ötkür 1939 yılından itibaren edebiyata adım atmıştır. O dönemdeki “Şincang” gazetesi ve “Nur” dergisinde yayımlanan “Gang Kanat Laçın” (Çelik Kanatlı Laçın), “Dolkunluk Hayat” (Çalkantılı Hayat) adlı şiirleri onun ilk şiirleri sayılır. 1943 yılında “Tamçe Kandin Milyon Çiçekler” (Damla Kandan Milyon Çiçek) adlı dramasını ve Lütfullah Mütalip ile birlikte “Çın Moden” adlı dramasını yazmıştır. 1946 yılında onun ilk şiir kitabı olan “Yürek Mungliri” (Kalp Acısı) Gansu eyaletinin başkenti Lanzhou’da, 1948 yılında “Tarım Boyliri” (Tarım Vahası) adlı şiir kitabı Nanjing (Nankin) de yayımlanmıştır. Doğu Türkistan Çin Komünistleri tarafından işgal edildikten sonra 1949-1968 yılları arasında hiç şiir yazamamıştır. 1979 yılından itibaren, Çin Komünist Partisi’nin şair ve yazarlara tanıdığı nispi serbestlikten yararlanan Ötkür, “Men Akbayrak Emes” (Ben Ak Bayrak Değilim), “Uluğ Ana Hekkide Çöçek” (Ulu Ana Hakkında Masal) gibi ünlü şiirlerini yazmıştır. 1980’li yıllardan itibaren Abdurahim Ötkür şiirden çok roman sanatına ağırlık vermiş, 1984 yılında yayımladığı “İz” romanıyla edebi sanatının ve şöhretinin zirvesine ulaşmıştır (JET 4-1: 125-190; Sultan 1997: 172-196; Kaşgarlı 1998: 244-246). "İz" yazarın ilk romanıdır. 1985 yılında yayımlandığı zaman Uygur toplumunda büyük yankı uyandırmıştır. Bugün bu roman Uygur edebiyatının en başarılı romanlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Romanı bu denli başarılı kılan faktörlerin birisi, bize göre, yazarın halk edebiyatı ve folklorundan çok iyi yararlanmış olmasıdır. Romanda Uygur halk edebiyatı, örf âdet ve gelenekleri, halk inancı ve halk hekimliğiyle ilgili pek çok unsur bulunmaktadır. Romana yansıyan halk edebiyatı unsurlarını daha önceki bir makale (İnayet 2015: 10-32) de ele aldığımız için burada tekrar etmeyeceğiz. Romandaki folklorik unsurların bir kısmı Zumret Alim tarafından incelenmiştir. Yazarın "İz Romanındaki Folklorik Unsurlar Üzerine" adlı makalesinde Kumul Uygurlarının giyinme âdetleri, ev süsleme, yeme içme âdetleri, düğün ve yas âdetleri ele alınmıştır (Alim 2012: 143-150). Ancak romandaki folklorik unsurlar bunlarla sınırlı değildir. Biz bu makalede romanda tespit ettiğimiz folklorik unsurları genel hatlarıyla tasnif ve tahlil etmeye çalışacağız. Makalede kullandığımız kaynak Şincang Halk Neşriyatı tarafından 1985 yılında Ürümçi’de basılan “İz” romanıdır. Örnekler Türkiye Türkçesiyle verilmiştir. Örnek olarak verilen şiirler ise hem Uygur Türkçesiyle hem Türkiye Türkçesiyle gösterilmiştir.

1. Doğum Âdetleri

1) Çocuksuzluk

"Onun için, akrabaları ve cemaat onu bu dünyadan evlatsız gitmesin diye Revihan adında bir dul kadınla evlendirmişlerdi." (Ötkür 1985: 13)

Çocuk sahibi olmak Uygur Türkleri için çok önemlidir. “Balılık öy bazar, balısız öy mazar” (Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar) atasözü de bu önemi ifade etmektedir. Çocuksuzluk toplumda uğursuzluk, büyük mutsuzluk olarak kabul edilir. Dede Korkut Hikâyelerinden anladığımız kadarıyla çocuksuz kişilerin tanrı tarafından lanetlendiğine de inanılır (Ergin 1994: 78). Soyun, toplumun, insanlığın devamı için çocuk sahibi olmak çok önemlidir. Romandaki örnek de bu anlayışı yansıtmaktadır.

2) Ad verme

"Aradan bir yıl geçince, Revihan bir oğul doğurdu. Seperkul 'benim yaşadığım kulluk azabından Allah korusun' diye merasimle çocuğa 'Amanbeg' diye ad verdi." (Ötkür 1985: 13-14).

Uygur Türklerinde çocuk dünyaya geldikten üç gün sonra merasimle ad verilmektedir. Aileler çocuklar için, genellikle İslam diniyle ilgili isimleri seçerler. Muhammed, Mehmet, Eli (Ali), Ömer, Ababekri (Ebubekri), Osman, Çopur (Gafur) gibi. Çocukları fazla yaşamayan aileler ise çocuklarına Tursun, Tohti, Turdi gibi isimler verirler. Yani isimler anne babaların

çocuklarının kaderi hakkındaki iyi dileklerini yansıtır. Romanda bahsedilen "Amanbeğ" isminde de bu dileği görüyoruz.

2. Düğün Âdetleri

Yazar romanında Kumul Uygurlarının düğün âdetlerini bir halkbilimci gibi gözlemlemiş, bu âdetleri ayrıntısıyla tasvir etmiştir.

"Orta hâlli aileler arasında iki taraf anlaştıktan sonra, damat tarafı başlık olarak dokuz elbiseli kumaş, dokuz koyun, dokuz küre¹ buğday, dokuz şing²pirinç, dokuz cing³ yağ, dokuz masa yemiş ve yeterli derecede odun kömür, çay tuz gibi şeyleri arabaya yükleyip gelin tarafına debdebe ile götürürdü. Düğünün birinci günü, damat tarafının misafirleri gelin tarafının evine davet edilirdi. Buna 'baş toy', yani 'ilk düğün' denirdi. O gün damat sağdıçlarıyla nikâh için gelirdi. Gelinin mahallesindeki delikanlılar 'kız körki', yani 'kız görme' âdetini yerine getirmek üzere kapıyı bir arabanın tekerleğiyle kapatarak damadın arkadaşlarının eve girmesini engellerlerdi. Damadın arkadaşlarının o tekerleği alarak kapıyı açmaları lazımdı. Eğer tekerleği alamazlarsa, gelin tarafının delikanlıları 'alamadı ya' diye gürültü kopararak alay ederlerdi. Onun için o gün damat tarafından pek çok delikanlı gelirdi. Nikâhtan sonra, damat tarafının adamları gelip bu tekerleği götürür ve ipe yüksek bir ağaca asarlardı. Bir kaç gün sonra gelin tarafının adamları gelip tekerleği alıp götürürlerdi." (Ötkür 1985:308-309).

Buradaki "tekerlek" unsurunun simgelediği anlamı kavramak kolay değildir. Ancak bu hususta şunu söylemek mümkündür: Buradaki tekerleğin ağır olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Tekerleğin yuvarlak ve dönüyor olmasından, onun makro düzeyde felek, evren ve dünyanın dönüşünü, mikro düzeyde ise yaşamım döngüsünü, hayatın ağır yükünü simgeler. Dolayısıyla tekerlek kaldırmak olayıyla damadın evliliğin yüklediği ağır yükü kaldırıp kaldıramayacağı sınanmış olmaktadır.

Yazar romanında düğün âdetleriyle ilgili olarak "küyölük" yani damatlık, "paşşaplık" (düğün kâhyası), "sema dansı", "yüz açka", yani duvak açma, "çillaşka", yani "tanışma ziyafeti" gibi âdetleri de anlatmıştır.

Düğünün ikinci günü yapılan "yüz açka", yani duvak açma merasimindeki şu âdet ilginçtir:

"Düğünün ikinci günü damat tarafı kızın ailesini ve kendi akraba hısımlarını, mahallesindekileri düğüne davet ederdi. Buna 'yüz açka' denirdi. O gün kız tarafı düğün için kesilen koyunların akciğerinden ikisini mumbar yaparak sığağı sığağına getirirdi. Mesafenin uzak olmasından dolayı sovuduysa, tekrar ısıtır, damat ile gelinin başını mumbarın dumanına tutarlardı. Bundan amaç genç çifte ömür boyu ayrılmadan birlikte yaşamasını dilemekti. Erkek misafirler döndükten sonra yüzü örtülü gelin misafirlerin huzuruna getirilirdi. Sonra gelinin annesi kızını, damadın annesi de oğlunu öven koşaklar söylerdi." Burada genç çiftin başının akciğerden yapılan sıcak mumbarın dumanına sokulmasının şamanlık inancıyla ilgili olduğu açıktır. Akciğer hayvanların hayati organlarından birisidir. Dolayısıyla burada tanrıya sunulan kurban üzerinden genç çiftlere iyi dilek dileme söz konusudur.

3. Düğün Manileri

Yazar romanda Uygur düğünlerini anlatırken halk şiirleri arasında yer alan düğün manilerini çok iyi kullanmıştır. Yazarın anlattığına göre, gelin annesi ve damat annesinin

¹ Küre: Ölçü birimi. Desilitre. Tahıl ölçmede kullanılır.

² Şing: Ölçü birimi. Tahıl ölçmede kullanılır.

³ Cing < Çin. Jin 斤 "500 gr"

atışması şöyle olurdu:
El xalayıq tola keldi,
Hiç kişiğe bacjmidim.
Şunçe xeqler arisidin,
Özlrige sacjlidim.

(Ötkür 1985: 310)

Bunun üzerine damat da ailesi tarafından şöyle övülür.

Bizmu oğul çoh qilduq,
Molla-alim.

El alem çok istedi,
 Hiç kimseye bakmadım.
 Onca elin arasından,
 Fakat size sakladım.

Biz de oğul büyüttük,
 Molla alim.

Cenim balam tolun ayim.
Keçe-kündüz tilivalduq,
Emdi berdi xudayim.

(Ötkür 1985: 311)

Gelin ve damadı kutlamak ve onlara iyi dileklerde bulunmak üzere şöyle koşaklar söylenir:

Etigen qopar bolğay,
Tünnük açar bolğay,
Toqquz oğulluq, bir qizliq bolğay.
Qotanda qoyluq bolğay,
Eğilda kaliliq bolğay.

Canım yavrum dolun ayım.
 Gece gündüz diledik,
 Şimdi verdi Allah'ım.

Erken kalkar olsun,
 Bacayı açar olsun.
 Dokuz oğullu, bir kızlı olsun,
 Ağılı koyunlu olsun,
 Ahiri danalı olsun.

Uçi uzarğay, tüvi yeyilğay,
Quduqqa taş çüşkendek bolğay,
Oaçora yilimidekyepişqay,
Xudayim marek qilğay.

(Ötkür 1985: 312)

Ucu uzasın, kökü yayılsın,
 Kuyuya taş düşmüş gibi olsun,
 Çamın tutkalı gibi yapışsın,
 Allah'ım mübarek kılsın.

Bu manilerde evlatlarını evlendiren anne babaların genç çiftlere yönelik iyi dilekleri ve onlardan beklentileri dile getirilmiştir. Çalışkan olmak (erken kalkar olsun), çoluk çocuk sahibi olmak (Dokuz oğullu, bir kızlı olsun), mal sahibi olmak (Ağılı koyunlu, ahiri danalı olsun), ayrılmamak (Çamın tutkalı gibi yapışsın) anne babaların mürüvvetini gördüğü evlatlarından beklentileri ve onlara Allah'tan dilediği en iyi dileklerdir.

4. Ölüm Âdetleri

1) Saç yolmak ve yaka yırtmak

"Aykız saçlarını yolup yakasını yırtmış ve baygın düşmüş." (Ötkür 1985: 23) "Bazen kadınlar yakalarını yırtıp saçlarını yoluyorlardı." (Ötkür 1985: 127).

Saçını yolup yakayı yırtmak Uygur Türklerindeki ölüm âdetleri içerisinde görülen bir yas tutma âdetidir. Ölenin arkasından yüzünü çizerek kan akıtmak, başını saçını yolmak Türklerde eskiden beri görülen âdetlerden birisidir. Günümüzde bu âdet sadece Uygur

Türkleri arasında değil, diğer Türk boylarında da vardır. "Yakayı yırtmak", "elbiseyi ters giymek" gibi yas âdetlerin şaman inanç sistemindeki anlamlarının daha derinden araştırılması gerekir.

2) Ak bağlamak

"Ertesi kuşluk vaktinde kişiler grup grup hâlinde Rozimet beyin evine gelmeye başladılar. Onların çoğu ak sakallı ihtiyarlar, beli bükük nineler, çocuklu kadınlar ve küçük kızlar olup, hemen hemen hepsi beline beyaz kuşak bağlamış, başlarına beyaz örtü örtmüştü." (s. 126).

Birçok kültürde yas işareti olarak kara / siyah rengi kullanılırken, Uygur Türklerinde ak / beyaz rengi kullanılır. Erkekler bellerine beyaz kuşak bağlar, kadınlar başlarını beyaz örtüyle örteler. Yas işareti olarak beyazın kullanımı Çin'in kuzey bölgelerinde de görülür. Bu durum söz konusu olgunun Zerdüştlük ya da Maniheizmle ilgili olduğunu düşündürmektedir. Zerdüştlük ve Maniheizmde beyaz rengin Tanrıyı, Tanrının rahmetini, iyiliği, masumiyeti simgelediğini biliyoruz. Dolayısıyla cenaze törenlerinde beyaz rengin kullanılması ölenin öbür dünyaya günahsız, yani masum bir şekilde intikal etmesini dilemek, ölene öbür dünyada iyilik ve rahmet dilemek anlamına geldiği söylenebilir.

3) Ağıt yakmak

"Saçları ağaran, dişleri sararan bir nine değneğine yaslanarak koşak söyleyip ağlıyordu."

Can balam, cenim balam,

Çöllerde can bergen balam.

On gülinnih birsimu,

Eçilmay solğan balam.

Yigirmige loşmay yesin,

Nelerde qalğandu beşin.

Yıglap qaldi cjerindişim,

Armanda qalduqqu balam.

Can yavrum, canım yavrum,

Çöllerde can veren yavrum.

On gülünün biri bile,

Açmadan solan yavrum.

Yirmiye dolmadan yaşın,

Nereelerde kaldı başın.

Ağlayıp kaldı kardeşim,

Ukdede kaldık yavrum.

(Ötkür 1985: 127)

Ölenin ardından ağıt yakma geleneği birçok kültürde eskiden beri devam eden önemli geleneklerden birisidir. Orkun yazıtlarında geçen "sığıtçı", "sığta-" sözcükleri bu geleneğin güvenilir tanıkları sayılır. Uygur Türklerinde ağıt söyleyenlere "hazıcı" ya da "yığıcı" denmektedir. Bunlar yas için dikilen özel kıyafetini ters giyerek eline değnek alıp ölen için düzdüğü koşakları söylerler.

4) Ölü aşısı

"Bu kardeşler cenazenin defni ve ölü aşısı merasimi dolayısıyla borçlanmış, son kalan tarlası ve eski evinden de olmuşlardı." (Ötkür 1985: 47).

Ölü aşısı Uygur Türkçesinde "nezir" ya da "nezir-çırak" deyimleriyle ifade edilir. Bu Türklerde çok önem verilen âdetlerden birisidir. Ölü aşısı; ölenin sosyal statüsü, önemi ve değerini, ona gösterilen saygı ve sevgiyi ifade eder. Ölenin değer ve önemine layık bir ölü aşısı töreni düzenlemek yakınlarının en önemli vazifelerinden biri sayılır. Bazı aileler bu görevi yerine getirmek için elindeki varını yoğunu satmak durumunda kalmışlardır. Zunun Kadir'in "Mağdur Ketkende" (Kuvvetten Kesilirken" adlı hikâyesinde de Baki, babasının cenaze töreni için varını yoğunu elden çıkarmış ve bu nedenle fakir düşmüştür. "İz" romanında da yazar buna benzer bir olaydan bahsetmektedir.

5) Yastan çıkma

"Sofra toplanmak üzereyken, şehitlerin çoluk çocuğu ve akraba hısımlarının yastan çıkmaları için her birine bir elbiselik kumaş, börk ve gömlek konuldu." (Ötkür 1985: 306).

Ölenin kırkından sonra "karılık sunduruş" diye adlandırılan bir tören yapılır ki, bu yastan çıkmadır. Ölenin yakınları, akrabaları birbirlerine birer elbiselik kumaş hediye ederler. Böylece yas tutma süreci tamamlanmış olur.

5. İnançlar

1) Alkışlar

"Mekke'de bir yer var yusyumu,

Allah bir oğul versin nur topu." (Ötkür 1985: 374)

Alkış "dua" teriminin Türkçedeki karşılığıdır. Bu terim Şamanlık inanç sistemindeki dualar ile İslam inanç sistemindeki duaları da kapsayan bir terimdir. İyi / olumlu dilekler için kullanılır.

2) Kargışlar

"Vay yer yutasıcalar! Zavallı kızın yumruk kadar küçük başına dağ kadar ağır günler göstermişler! Allah cezasını versin." (Ötkür 1985: 24)

Kargış "beddua" teriminin Türkçedeki karşılığıdır. Kötü / olumsuz dilekler için kullanılır.

3) İsim tabusu

"Dedesi, bu iş olmadı...." (Ötkür 1985: 19)

"Haklısın, ninesi." dedi ihtiyar. "Benim de canım sıkılıyor." (Ötkür 1985: 20) "Az da olsa çocukların annesinin gönlüdür, hanım abla." dedi (Ötkür 1985: 31).

Uygur Türklerinde eşler arasında birbirinin adını söylememe âdeti vardır. Bu durum şehirli aileler arasında söz konusu değilse de, köylüler arasında hâlen devam etmektedir. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, kocalar karılarına "ninesi", "annesi" diye hitap ederken, karıları da kocalarına "babası", "dedesi", "evdeki" gibi ifadelerle hitap etmektedirler. Bu olgunun kökeninde isim tabusu vardır. Çünkü isimler verildiği insanın ruhunu taşır. Şaman inanç sisteminde isimler üzerinden de büyü yapılabilir. İsmi bilinmesi ya da yabancılar tarafından öğrenilmesi durumunda uğursuzluk getirir. Dolayısıyla eski dönemlerde insanlar gerçek isimle birlikte birçok farklı ismi de kullanmışlardır.

4) Nazar inancı

"Farenin kuyruğu kadar bir tel örgü saçını omzunda sallandırarak yaramazlık yapan Basit'e bakıp herkes güldü." (Ötkür 1985: 252).

"Kem gözlerden korumak için ona kız çocuklarına has pamuklu ceket giydirmişlerdi." (Ötkür 1985: 363).

Uygur Türklerinde de nazar inancı vardır. Özellikle bebeklerin, çocukların nazardan korunması için çok çeşitli uygulamalara başvurulmuştur. Örneğin bebeklere "çirkin" denmesi, "Süpürge", "Taş" gibi isimlerin verilmesi nazar inancıyla ilgilidir.

5) Mum söndü olgusu

"Akbeğ: 'Şimdi çıra oçti (mum söndü) yapabiliriz' der demez, muhafız **başı** eşikte göründü ve Nazar'a eğilip selam verdi." (Ötkür 1985: 145).

Türkiye'de "mum söndü" olgusu ile ilgili hususlar çok hassastır. Dolayısıyla bu olgunun ne zaman, nerede, hangi çevrede, nasıl ortaya çıktığıyla ilgili araştırmalar derinleşmemiştir. Bu

olgu "İz" romanına yansıdığına göre, Uygur Toplumunda da söz konusu demektir. Aslında bu olgu büyük bir ihtimalle nefsin imtihanı, kontrolü, terbiyesi ile ilgilidir. Bunun bazı çevreler tarafından istismar edildiği anlaşılıyor.

6) Derviş

"Onların arasında kırmızı külah ile hırka giyip belini kıl ipe bağlayan derviş sıfatlı bir kişi de vardı. Onun bir birine karışıp keçe gibi sertleşen simsiyah saçları omzuna kadar inmişti. Sağ gözü sürekli kısıldığı için, bir bakıma, masallardaki yekçeşme (tek gözlü dev) ye benziyordu." (Ötkür 1985: 285).

Burada bahsedilen dervişin tasavvuf ehli, sofu olduğu açıktır. Sofizmin, tasavvuf akımlarının Doğu Türkistan Uygur toplumunda da cereyan ettiği bilinmektedir. Özellikle Hoca Ahmet Yesevi tarikatına mensup dervişlerin Uygur toplumundaki yoğun faaliyetleri söz konusudur. Romandaki şu pasaj bununla ilgilidir:

Gözleri kısık hoca ise her gittiği yerde boynuzdan yapılmış çalgı aletini şakırdatıp Hoca Ahmet Yesevi hikmetlerini, özellikle onu taklit ederek düzdüğü şu mısraları coşkuyla söylerdi:

Aya dostlar, bu dünyanın vapası yoq, Ey dostlar, bu dünyanın vefası yok
Vapa turmaq, zerre-misqal sapası yoq. Değil vefa, zerre kadar sefası yok
Bu dünyani digenlernin atası yoq, Bu dünyaya bakanların atası yok

Mömin bol san, axiretni izde dostlar. Mümin isen, ahreti ara dostlar.

(Ötkür 1985: 285-286)

7) Şehitlik anlayışı

"Hocalar şehit nerede yatsa, cennetin kapısı oradan açılır diyorlarmış." (Ötkür 1985: 25).

"Seperkul bir taşın üzerine çıkıp çuvaldan bir kaç top beyaz bez çıkardı ve 'şehitlik makamına erişmek isteyen mert yiğitler, haydi geliniz.' diye çağırırdı. Bir anda yüzlerce kişinin sol koluna beyaz bez bağlandı." (Ötkür 1985: 268).

Şehitlik ve şehitlik makamı İslam inancıyla ilgili bir anlayıştır. İslam inancında peygamberlikten sonra gelen en yüce makamdır. Uygur Türkleri de Müslüman bir toplumdur. Dolayısıyla şehitlik anlayışı Uygur Türkleri arasında da vardır. Yukarıdaki örnek de Uygur Türklerinin bu anlayışını yansıtır. Burada insanların sol koluna bağladıkları beyaz bezin a) Kefen, b) Adanmışlık, c) Ölüm / şehitlik olmak üzere üç farklı simgesel anlamı vardır.

8) Yemin

1- Bıçak üzerine yemin

"Amankul bıçağı dudağına değdirerek şöyle dedi:

- Anladım, bu bıçak ömrümün sonuna dek yoldaşım olacak. Ben onu nasıl kullanacağımı bilirim." (Ötkür 1985: 26).

Uygur Türkçesinde "ent", "kesem" deyimi ile ifade edilen yemin ve bununla ilgili âdetlerin kökeni çok eskilere dayanır ki, temelinde Tanrıya ya da kutsal kabul edilen kişi ya da varlıklara verilen söz söz konusudur. Gök tanrı, güneş, ay, yer-su, ekmek, kılıç, bıçak kutsal kabul edildiği için bunlar üzerine yemin etme âdet haline gelmiştir. İslamiyet'ten sonra, yeminler genellikle Allah, Kur'an üzerine edilmiştir.

2- Kur'an üzerine yemin

"Cemat! Ben Allah'ın evi olan bu mescit-i mübarekte size çok garip gelen bir şey söyleyeceğim. Ben Allah'ı bir, Muhammed Mustafa Sellallahu aleyhisselamın Allah'ın bize gönderdiği hak resulü olduğunu kalbimle tasdik ve dilimle ikrar edip mahşerde sorgulanacak bir bende olarak söylüyorum ki: Yang Cangcung cenaplarının Tömür Helpe'yi Urumçi'ye davet etmesinde zerre kadar kötü niyet yoktur. Her şey yurdun halkın esenliği içindir. Bu sözüm yalan olursa, işte elimdeki işbu Kur'an çarpsın. Kıyamet günü herkesin kızıl tırnağı fakirin yakasında olsun!" (Ötkür 1985: 393).

İslam inancına göre, Kur'an üzerine yemin hayatidir, belirleyicidir. Kur'an üzerine edilen yeminden şüphe edilmez. Romanda Çinlilerin Müslüman Uygur Türklerinin bu inanç ve anlayışını istismar ederek milli ayaklanmanın liderini tuzağa düşürmeyi başardıkları görülmektedir.

9) Yağmur duası

"Birden bire hava bozup yağmur çiselemeye başladı. Çocuklar tempoyla alkış tutup türkü söylemeye, sonra zıplayarak oynamaya başladılar.

Yamğur yağlaq,

Yağmur yağmak

Öçke sağiaq,

Keçi sağmak

Asmandiki momilarnih,

Gökteki ninelerin

Emçekliri dombilaq.

Memeleri yuvarlak

Yamğur yağlaq,

Yağmur yağmak

Öçke sağlaq,

Keçi sağmak

Asmandiki momilarğa,

Gökteki ninelere

İşlaq bilen yag-qaymaq.

Peynir ile yağ kaymak

(Ötkür 1985: 294)

Bu şiirler genellikle yağmur duası sırasında çocuklar tarafından söylenen şiirlerdir. Dolayısıyla burada yağmur duası söz konusudur. Yağmur duası Türklerde çok eskilere dayanan bir pratiktir. Divanü Lugati't-Türk'teki "yat" ve "yatla-", "yatlat-" gibi isim ve fiiller yağmur duasıyla ilgilidir (Atalay 1999: 3). Bu uygulama İslamiyet'ten sonra da İslami inanca bağdaştırılarak devam ettirilmektedir.

6. Halk Oyunları

1) At yarışı

"Ertesi kuşluk vaktinde at yarışı başladı. Yarışı kazanan atların başlarına kırmızı kumaştan kurdeleler bağlandı. Yarışa giren delikanlıların iyilerine bir elbiselik kumaş verildi, diğerlerine bir kuşak yapılabilecek siyah bez verildi." (Ötkür 1985: 318).

At yarışı Uygur Türklerinin eskiden bugüne devam eden geleneklerinden birisidir. Hunlar döneminden beri at yarışlarının düzenlendiği, Hun hükümdarlarının bu tür yarışlara katıldığı, damat adaylarının at yarışıyla seçildiği bilinmektedir. At yarışında kazananlara mal ya da elbiseler ödül olarak verilir (Seyit1-2003: 43-46). Türk destanlarında bunun güzel örnekleri bulunmaktadır. At yarışları günümüzde bir spor türü olarak varlığını sürdürmektedir.

2) Güreş

At yarışından sonra güreş başladı. Güreşte yenenlere kırmızı kuşak bağlayıp bir elbiselik kumaş ödül verildi. (Ötkür 1985: 31 8).

Güreş köklü Türk geleneklerinden birisidir. Bayramlarda, düğün-derneklerde, şenliklerde, pikniklerde düzenlenir. Uygur Türkleri arasında güreşler mahalleler arasında, köyler arasında düzenlenir. Pehlivanlar güçlerini güreşte sınarlar, yiğitliklerini ispata çalışırlar. Güreş tutmanın usulü bölgelere göre değişiklik gösterir. Kumul, Turfan bölgelerinde pehlivanlar bellerine bağlanan kuşaktan tutuşarak güreş yaparlar (Seyit1 2003: 120-122). Güreşte rakibini yenenlere çeşitli ödüller verilir.

3) Ok atma yarışı

Güreşten sonra ok atma yarışı başladı. Onlarca delikanlı at üzerinde giderken bazen at üzerinde ayağa kalkarak, bazen yatarak ok atıp maharetlerini gösterdiler." (Ötkür 1985: 318).

Ok atma yarışı ilkel dönemlere kadar giden eski geleneklerden birisidir. Bu yarış köylerde, kırlarda güz ve kış aylarından düzenlenir. Ok atma yarışı maharet isteyen bir faaliyettir. İyi bir hazırlığı gerektirir. Bu yarışın da romanda tasvir edildiği gibi çeşitli şekilleri söz konusudur. Ok atma yarışı bugün de bir spor türü olarak görülmektedir.

4) Aşık oyunu

"Bazıları iç sıkıntısını dört aşık kemiği ile gidermeye çalışırken, bazıları geneleve gitmeye başladılar." (Ötkür 1985: 381)

Aşık oyunu Uygur Türklerinin en sevdiği oyunlardan birisidir. Doğu Türkistan'ın kuzey kesimlerinde sadece oğullar arasında oynanırken, güney kesimlerinde hem kızlar hem oğullar arasında oynanmaktadır. Bu oyunun bölgelere göre değişik oynama usulleri vardır (Seyit2-2003:73-76). Ancak romanda bahsedilen "dört aşık kemiği ile" oynanan oyunun bir kumar türü olması da mümkündür.

5) Çocuk oyunları

"Çocuklar ocak başında oturup serçe gibi cıvıldaşarak oynuyorlardı:

Qazanim-qazanim qaynaydu,

Tencerem tencerem kaynıyor,

Apam maña bermeydu,

Annem bana vermiyor

Qazanda göş,

Tencerede et/göş,

Tavaqta loş,

Tabakta döş

Müşügüm uni maraydu.

Kedim ona bakıyor

(Ötkür 1985: 306)

7. Halk Hekimliği

1) Hastayı koyun derisine sarmak

"Üst üste gelen şiddetli darbeler sonunda Şahmahsut'u yatağa düşürdü. 'Kara koyunun derisine sardılar." (Ötkür 1985: 217).

Hastanın yeni kesilmiş hayvanın derisine sarılması şaman tedavi yöntemlerinden birisidir. Bu yöntemle hastanın havayla teması kesilerek terlemesi sağlanır. Bu yöntem diğer Türk boylarında da bulunmaktadır (Köse 2002:682).

2) Kan akıtmak

"Kırılmayan gök oğlağın kanını akıttılar." (Ötkür 1985: 217).

Kan akıtmak şaman pratikleri arasında görülen bir uygulamadır. Şaman tanrılarının ya da ruhlarının hastanın üzerindeki kötü ruhu kovması için hayvan kesilerek kan akıtılır. Kesilen bu hayvan bazen bir tavuk, bazen bir koyun, bazen bir oğlak olabilir. İyi ruhlar için genellikle beyaz ya da gök renkli hayvanlar kurban olarak kesilir.

3) Bahşı ve dahanlara okutmak

"Bahşı da okudu, dahan da üfürdü, ama hiçbiri fayda etmedi." (Ötkür 1985: 217).

"Bahşı" ve "dahan" şaman sözcüğünün Uygur Türkçesindeki karşılığıdır. Bu kişiler günümüzde de faaliyet göstermektedirler. Uygur Türkleri bazı hastaları, özellikle ruh hastalarını şamanlara tedavi ettirmeye çalışırlar. Şamanlar çeşitli şaman ayinleri, şaman duaları ve şaman pratiğiyle hastalığa musallat olan kötü ruhun hastanın üzerinden kovulmasını sağlarlar (İnayet 2013:43-55).

4) Kurban sunmak

"Nice koyun ve danalar kesildi, cami ve mescitlerde dua tekbir okuldu." (Ötkür 1985: 217).

Buradaki kurban Şah Mahsut'un sağlığına kavuşması için kesilmiştir. Yani burada kurban insanların istek/dileklerin Tanrı tarafından yerine getirilmesi amacıyla kesilmiştir. Tanrıyla bir nevi pazarlık söz konusudur.

5) Toplu dua

"Başta Üveyis Hoca olmak üzere ulemalar: 'Han hoca hazretlerine şifa dileyelim' diye boğazı yırtılana dek bağırıp cemaate yüzlerce defa dua ettirdi. Bu da kâr etmedi." (Ötkür 1985: 217).

Topluca dua etmek bazı isteklerin gerçekleşmesinde çok önemlidir. İnsanlar istek/dileklerinin gerçekleşmesi amacıyla Tanrı'ya dua ederler. Özellikle toplu yapılan duaların daha makbul olduğuna inanılır. Bu toplu dua örneklerini Dede Korkut Hikayelerinde, yağmur dualarında görürüz. Tanrıyı Kurban sunmak ve topluca dua etmek aslında inançla ilgili bir konudur, ama burada tedavi/şifa amacıyla yapılmasından ötürü halk hekimliği kategorisinde değerlendirilmiştir.

8. Diğerleri

1) Dokuz sayısı

"Şimdi buradaki mezarlar kırk elli kadar olmuştu. Gürül gürül akan su kenarındaki sık kavaklık içerisinde, ellerinde büyük bıçaklar tutan kişiler, bugünkü ölü aşına adanan dokuz boğa, dokuz tay, dokuz **erkeç**, dokuz **keçi** kesmeye başladı." (Ötkür 1985: 305).

Türklerde üç, yedi, dokuz ve kırk gibi sayıların eskiden beri kutsal ve formel sayılar olduğunu bilinir. Kumul Uygurları bunlardan dokuz sayısına özellikle çok önem vermişlerdir. Dokuz yere ateş yakıp üzerinden atlanması, gelin kızın baba evinden çıkarken göğe dokuz kez ateş edilmesi, Ramazan ve Kurban bayramlarında dokuz çörek yapılması, dokuz baş koç kesilmesi, düğünde damadın kız tarafına dokuz parça kumaş vermesi, geline dokuz oğullu olmasının dilenmesi gibi örnekler bunu gösterir (Celil :41). Batı Türklerinde ise yedi sayısının daha önemli ve yaygın olduğu görülür.

2) Altın ve gümüşten vücut

"Sanki altından yapılmış bir delikanlı imiş." (Ötkür 1985: 58)

"Şehzade efendimizin altın boyları, gümüş tenleri esen olsun. Her şeye hazırız.- dedi dorga." (Ötkür 1985: 65).

Vücudun altın ya da gümüşten olması hakkındaki anlayışın mitolojik kökleri vardır. Bahaeddin Ögel Güney Sibiryaya efsanelerinde, "yarısı altın, yarısı da gümüş doğan çocuklara

rastlandığını naklediyor (Ögel 1993: 498). Ancak buradaki altın ve gümüşün insanın değeri ve itibarını işaret ettiği anlaşılıyor. Kumul bölgesinde insanların birbirine "altın başingiz aman bolsun" (altın başınız sağ olsun) ya da "altın boyliri aman bolsun" (altın boyunuz sağ olsun) diye hitap ederken insanın değeri, itibarı vurgulanmaktadır. Ayrıca altının hükümdar zümresini, gümüşün vezir ya da beyler zümresini simgelediğini de unutmamak gerek. Dolayısıyla "altın boy", "gümüş ten" ifadelerinin Anadolu sahasındaki "devletlü/devletli" ifadesine yakın bir anlam taşıdığını söylemek de mümkündür. Diğer taraftan, "altın vücut" anlayışın Budizm inancıyla da ilgili olabilir. Budist kültür çevresinde Buda'nın altından yapılmış ya da altın kaplama heykelleri söz konusudur. Bu durum altına bir kat daha değer katmaktadır. Dolayısıyla birine "altın boy", "altın baş" gibi ifadelerle hitap edildiği zaman, onun Buda gibi yüce, değerli ve saygın olması arzu edilmiş/dilenmiş olur.

3) Rüya ve rüya yorumu

"Şahmahsut Han Pekin'e yaptığı bir yolculuktan dönerken yolda bir rüya görmüştü. Rüya yorumcuları bu rüyayı 'Eğer sarayın eski kölelerinden birini azat ederse, efendimizin makamı daha da yükselecektir.' diye yorumladılar. Bunun üzerine, Şahmahsut onlarca saray kölesinin içinden Seperkul'u azat edip kendi memleketi Nerinkır'a geri göndermiştir." (Ötkür 1985: 13)

"Şahmahsut Han çocukluk yıllarında Nernasu denen dağdaki bir ninenin koyunlarına bakarmış. Bir gün rüyasında dolun ay görmüş. Dolun ay gökten inip onun koynuna girmiş. Sonra, Mihribanu Hanımefendi onu Kumul'a getirtip kendi kızını vermiş, soma kendi yerine han yapmış." (Ötkür 1985: 213).

Rüya ve rüya yorumu hususu diğer kültürlerde olduğu gibi, Türk kültüründe de eskiden beri süregelen dini-mitolojik ve folklorik bir olgudur. Yukarıdaki örnekte tasvir edilen rüya hükümdarlık rüyasıdır. Bir insanın gelecekte hükümdar olacağına işaret eden ve öyle yorumlanan rüyalar hükümdarlık rüyaları kapsamında değerlendirilir. Bu tür rüyanın çeşitli tipleri vardır. Örneğin Hz. Yusuf Peygamber rüyasında güneş, ay ve yıldızların kendisine secde ettiğini görmüştür. Osman Gazi rüyasında bir hilalin dolun ay haline gelince kendi göğsüne girdiğini ve sonra göğsünden bir çınarın bitip dallarının tüm dünyayı sardığını görmüştür. Romadaki örnekte de Şahmahsut rüyasında gökten bir dolun ayın inip koynuna girdiğini görür ve bu rüya üzerine Kumul'a han olur.

Sonuç

"İz" romanı çağdaş Uygur edebiyatındaki en başarılı eserlerden birisidir. Romanın başarılı olmasını sağlayan muhtelif faktör ve unsurlar vardır, elbette, ama bize göre, romanı başarılı kılan önemli etkenlerin birisi, içinde barındırdığı yoğun folklorik unsurlardır. Romanda insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden doğum, evlenme ve ölümle ilgili birçok örf âdet ve inanışlara, halk kültürü ve halk bilgisine ait pek çok unsura yer verilmiştir. Çok yoğun, ama yerinde ve dozunda kullanılan bu unsurlar romanda kurgulanan dünyanın daha gerçekçi görünüm kazanmasını sağlamıştır. Şöyle ki, okuyucular romanda içinde bulunduğu toplumun düşünce tarzını, değer yargılarını, inançlarını, örf âdetlerini, geleneklerini ve psikolojisini bulabilmekte ve romanın itibari dünyasıyla bütünleşebilmektedirler. Görüldüğü gibi, yazar folklorik unsurlara büyük önem vermiş, bunlardan ustalıkla yararlanarak romanın kurgusal dünyasına doğal ve gerçekçi atmosfer kazandırmıştır. Bu da romanın Uygur toplumunda büyük rağbet görmesine vesile olmuştur.

Kaynaklar

- ALİM Zumret (2012). " 'İz' Romanında Tesvirlengen Folklorluk Amillar Toğrisida" ("İz" Romanında Tasvir Edilen Folklorik Unsurlar Üzerine). *Şincang İctimaiy Penler Tetkikatı*, S. 1 (122), s. 143-150.
- ATALAY Besim (1999). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, 4. Baskı, Cilt III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AY Özgür (2007). *Abdurahim Ötkür'ün "İz" Romanı (İncelem-Metin-Aktarma-Dizin)*. Basılmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü. İzmir.
- AY Özgür (2007). "Abdurrahim Ötkür ve 'İz' Romanı", *Turkish Studies*. Volume 2/2 Spring. s. 54-72.
- Bügünki Zaman Uygur Edebiyatı Luğiti* (1998). Kaşgar: Keşker Uygur Neşriyatı.
- CELİL Emet (1992). "Doğu Türkistan'da Bir İnanma: 'Dokuz'un Sırrı ve Kara Lamba Dansı". (Çev. Alimcan İnayet). *Milli Folklor*, S. 17. s. 41-43.
- EPENDİ Enver Tursun (2007). *Uygur Örp-Âdetliridin Örnekler*. Ürümqi: Şincang Üniversitesi Neşriyatı.
- ERGİN Muharrem (1994). *Dede Korkut Kitabı 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERSÖZ Derya (2014). *Abdurehim Ötkür'ün İz Romanının Şahıs Kadrosu Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dünyası Edebiyatı Bölümü. İzmir.
- ERSÖZ Derya (2014). "Marksist Eleştiri Yöntemine Göre İz Romanının Kişi Kadrosu Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 4. s. 25-36.
- HEBİBULLA Abdurehim (1993). *Uygur Etnografiyisi*. Ürümqi: Şincang Helk Neşriyatı.
- İNAYET Alimcan (2015). "İz Romanındaki Halk Edebiyatı Unsurları Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 5. s. 10-32.
- İNAYET Alimcan (2013). "Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 1. s. 43-55.
- KAŞGARLI Sultan Mahmut (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖTKÜR Abdurehim (1985). *İz*. Ürümqi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- RAHMAN Abdukerim; HEMDULLA Reveydulla; HUŞTAR Şerip (1996). *Uygur Örp-Âdetliri*. Ürümqi: Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- RAHMAN Abdukerim (1996). *Uygur Folkloru*. (Çev. Soner Yalçın, Erkin Emet) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SEYİT Sabircan (2003). *Uygur Oyunları (1)*. Ürümqi: Şincang Xelq Neşriyatı.
- SEYİT Sabircan (2004). *Uygur Oyunları (2)*. Ürümqi: Şincang Xelq Neşriyatı.

SULTAN Azat (1997). *Bügünki Zaman Uygur Edebiyatı Toğrisida*, Urumçi: Şincang Helk Neşriyatı.

TEKİN Talat (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UET 4-1: Uyğur Edebiyatı Tarihi 4 (1-2) (2006). Beyjing: Milletler Neşriyatı.